

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Történelemtudományi Doktori Iskola

Berta Péter

Materializing Difference: Consumer Culture, Politics, and
Ethnicity among Romanian Roma

című habilitációs értekezés tézisei

Eger

2024

1. Bevezetés: fókuszkielölés

Hogyan hoznak létre és közvetítenek emberi viszonyokat a bennünket körülvevő tárgyak? Milyen módon és miért rendelkezhetnek a tárgyak társadalmi és politikai cselekvőképességgel? Milyen szerepet játszik az anyagi kultúra – esetünkben a luxusfogyasztás, az árucikk-esztétikák, az árucikk-életrajzok és a tulajdonlástörténetek – a társadalmi és politikai identitások, különbségek és hierarchiák megalkotásában és az azokról folyó egyezkedésekben? Hogyan szerveződnek a tárgyak valamely csoportjára specializálódott gyűjtők gyakorlatközösségekként értelmezett, transzlokális fogyasztói szubkultúrái?

A habilitációs értekezésként benyújtott monográfia – elsősorban az anyagikultúra-kutatás, a fogyasztáskutatás, valamint a múzeum- és etnicitás-kutatás területeihez kapcsolódó antropológiai, szociológiai és történettudományi elméletekre és esettanulmányokra támaszkodva – a fent említett kérdésekre keres választ az Erdélyben élő gábor romák körében több mint másfél évszázada kialakult és ma is jelen lévő, ezüstpoharakhoz és fedeles kupákhoz kapcsolódó luxusfogyasztás elemzésén keresztül. Az ideális esetben elidegeníthetetlen, említett ezüsttárgyak köré szerveződő gábor roma fogyasztói szubkultúra a patinaorientált kortárs használcikk-kultúrák egyike.

Gábor roma beszélgetőtársaim az antik ezüsből készült, luxuscikkeknek tekintett tárgyak két csoportját különböztették meg: a poharakét (*taxtaj*; tsz. *taxta*), illetve a fedeles kupákét (*kana*; tsz. *kăni*).¹ Az említett darabok hangsúlyosan szingularizáltak: minden egyes pohár és fedeles kupa saját, gábor roma tulajdonnévvel és kulturális életrajzzal (tulajdonlástörténettel stb.), valamint az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciójával rendelkezik. Az elmúlt százötven év folyamán a gábor romák egy, az említett tárgyak köré szerveződő, kompetitív szubkulturális gazdaságot hoztak létre. E gazdaság a romániai gazdaság egy informális, transzlokális, etnicizált, társadalmilag értelmezett és presztízssvezérelt szegmense, amely meghatározó szerepet játszik a gábor roma etnikai populációban megfigyelhető politikában.

Ahhoz, hogy a nem-romáktól – például az európai műtárgypiacról – vásárolt pohár vagy fedeles kupa idővel gábor roma luxuscikké váljon, négy feltétel teljesülése szükséges. (a) A tárgynak ezüsből kell készülnie. (b) Nem válhat luxuscikké az a darab, amely a közelmúltban

¹ E tárgyakat nem-roma – főként erdélyi magyar és szász – ötvösmesterek készítették, és azok kezdetben nem-roma arisztokraták, polgárok, céhek, és református gyülekezetek tulajdonát képezték.

készült, vagyis amely „nem öreg” – azaz anyaga nem antik ezüst. A nemrég előállított tárgyak megnevezésére az „új pohár” kifejezés használatos (az ‘új’ jelző ebben a kontextusban a kérdéses darab életkorára utal). (c) Korántsem tekintenek azonban minden, az előbbi feltételeknek megfelelő tárgyat potenciális luxuscikknek: ez a definíció csak a fedeles kupák, illetve bizonyos pohár-formatípusok esetében használatos. Az utóbbiak közül a trombita formájú talpas – vagy más néven „kettős” – poharak (*taxtaj kuštikasa*) minősülnek a legértékesebbeknek. (d) A negyedik (szimbolikus) kritérium az, hogy a nem-romáktól megvásárolt darab túljusson az etnikaiidentitás-váltás liminális fázisán, vagyis legalább két-három gábor tulajdonos „kezén átmenve” egy belőlük álló, etnicizált tulajdonlástörténetre tegyen szert.

Amikor az említett ezüstitárgyak értékét felbecsülik, illetve árát meghatározzák egymás között, a gábor romák nem tulajdonítanak jelentőséget sem a korábbi nem-roma ötvösmesterek, sem pedig a nem-roma tulajdonosok csoportjának – a tulajdonlástörténettel kapcsolatos értékbecslés során kizárólag a kérdéses tárgy gábor roma tulajdonosaira összpontosítják figyelmüket. Azok az értékaspektusok, amelyeket a gábor roma vásárló figyelembe vesz és „megfizet” a saját roma csoportjában lezajló adásvételek során, az alábbiak: a pohár vagy fedeles kupa korábbi gábor roma birtokosainak hírneve és presztízse (vagyis a szimbolikus patina), valamint a kérdéses darab anyagi tulajdonságaihoz társított jelentőség (vagyis az anyagi patina). Az anyagi tulajdonságokhoz társított értéket a gábor romák egy olyan etnicizált esztétika alapján határozza meg, amely jelenlegi formájában kizárólag rájuk jellemző. A fentiekből következik, hogy a saját roma csoportjukban lezajló tranzakciók során a vásárlók olyan ezüstitárgyak tulajdonosává válnak, amelyek elválaszthatatlanul összefonódnak saját etnikai identitásukkal és történelmükkel, valamint az említett etnoesztétikával.

Az értékesebb poharak és fedeles kupák (eticizált) politikai jelentéssel és jelentőséggel felruházott darabok, beszélgetőtársaim ezért politikai trófeákként tekintettek rájuk. Mivel az ilyen tárgyak birtoklása jelentős hírnév- és presztízshozammal kecsegtet, tulajdonosaik mindaddig megpróbálják megőrizni azokat saját birtokukban, ameddig csak lehetséges, és igyekeznek örökségül hagyni azt fiaiknak. Épp ezért gyakran intenzív tulajdonlási verseny alakul ki az értékesebb darabok megvásárlására kész, potenciális érdeklődők között, és azok a személyek, akik ilyen tárgyak tulajdonosává válnak, csak akkor fontolják meg azok áruba bocsátását, ha súlyos gazdasági krízishelyzetbe kerülnek. Másként fogalmazva: az értékesebb poharak és fedeles kupák meghatározó szerepet játszanak az intraetnikus politikai viszonyok, sikeresség és identitás megkonstruálásában és materializálásában.

A gábor romák között az említett ezüstitárgyak alkotják a fogyasztói javak legköltségesebb csoportját. Amíg az általuk gyűjtött ezüstpoharak és fedeles kupák ára az európai műtárgypiacon rendszerint nem haladja meg a 9,000–11,000 amerikai dollárt, az értékesebb darabok ennek sokszorosáért (200,000–400,000 amerikai dollárért) cserélnek gazdát a gábor roma etnikai populációban. Az általam dokumentált tranzakciók esetében a legmagasabb vételár – 1,200,000 amerikai dollárt – 2009-ben fizette ki egy vagyonos és befolyásos gábor roma vásárló egy kiugróan értékes, évek óta elzalogosított pohárért.

Az ezüstpoharak és fedeles kupák versengő luxusfogyasztása a gábor romákra jellemző intraetnikus politika szerves része. Ez utóbbi olyan értékverseny (tournament of value, Appadurai 1986, 21), amely négy – etnicizált – szimbolikus küzdőteret foglal magában. E roma csoport tagjai elsősorban az említett küzdőtereken elért eredmények alapján határozzák meg és definiálják újra az egyének és csoportok (családok, lokális közösségek, apai ágak) közötti presztízsvizonyokat és a társadalmi távolság mértékét.

A gábor romák között megfigyelhető politika nem része a romániai országos vagy regionális pártpolitikának: nem kötődik politikai szervezetekhez, valamint a megyei vagy települési önkormányzatok tevékenységéhez, sem pedig az állami intézményekhez és az ott betölthető tisztségekhez. Ugyanakkor nem kapcsolódik az etnikai alapú önszerveződés és érdekképviselés különböző formáihoz sem: elkülönül a roma jog- és érdekvédelemmel foglalkozó romániai civil szervezetek tevékenységétől, a roma nemzetépítési törekvésektől, valamint az etnikai kisebbségek parlamenti vagy önkormányzati képviselőinek kérdésétől. Másként fogalmazva: a roma politika a különbség politikájának egy etnicizált és relatíve zárt, a romániai többségi társadalom tagjai számára jórészt „láthatatlan” és ismeretlen, informális részrendszere.

Azok a szimbolikus küzdőterek, amelyek történései alapján a romák e csoportja definiálja és újra alkotja az egyének és csoportok közötti presztízsvizonyokat, az alábbiak:

– *A gazdaságítóke-felhalmozás*, különös tekintettel az antik ezüsből készült poharak és fedeles kupák versengő felhalmozása során elért sikerekre.

– *A rokonság politikája 1.: a gábor roma apai ágak lokális, regionális és etnikacsoport-szintű presztízshierarchiái.* Az említett hierarchiákban elfoglalt pozíció elsősorban az apai ági felmenők politikai hírnévnyagának következménye.

– *A rokonság politikája 2.: a gábor romák közötti kapcsolatítóke-felhalmozás.* Esetükben a kapcsolati tőke alábbi forrásai tesznek szert megkülönböztetett jelentőségre: egyrészt a befolyásos gábor férfiakkal létesíthető apatársi szövetségek (*xanamikimo*) csoportja,

másrészt a szükség esetén mobilizálható, elsősorban apai ági férfirokonokból (fivérekből, fiúkból, fiúunokákból), valamint az apatársakból és sógorokból álló társadalmi hálózat.

– *A társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikája.* A negyedik szimbolikus küzdőtéren az egyének, családok és apai ágak saját nyilvános társas képük kialakításáért, fenntartásáért és javításáért versengenek egymással. E nyilvános társas kép minősítése során elsősorban a szociabilitás mértékét veszik figyelembe, vagyis azt, hogy az adott egyén, család vagy apai ág mennyire tartja tiszteletben a társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikáját.

A roma politika résztvevői nem formális hatalommal felruházott politikai hivatalokért és pozíciókért versengenek, hanem a saját roma etnikai populációjukon belüli hírnév és társadalmi elismerés felhalmozásáért, valamint a roma politikában legsikeresebbek számára fenntartott tiszteleti címek – mint szimbolikus politikai trófeák – elnyeréséért. E tiszteleti címek az alábbiak. (a) Általános gyakorlat, hogy a fivérek közül a roma politikában legeredményesebb személyre a „családvezető” tiszteleti címmel utalnak, vagyis olyan egyénként, aki „*vezeti/feltartja a családot*”, aki „*legelől megy a családból*”. (b) Egy-egy, a roma politikában kifejezetten sikeres apai ágban több olyan személy is akadhat, akihez idővel a „baro rom” ‘nagy gábor roma férfi’ tiszteleti cím társul, amelynek használata nemegyszer csak az arra érdemes egyén halála után válik általánossá. A „baro romok” magas presztízsű apai ágból származó olyan férfiak, akik értékes presztízsztárgya(ka)t örököltek és/vagy vásároltak, gyermekeik és unokáik megházásítása során befolyásos gábor férfiakkal kötöttek apatársi szövetségeket, a konfliktushelyzetekben fivérekből, unokatestvérekből, apatársakból álló, kiterjedt társadalmi hálózatra támaszkodhattak, és élen jártak a szociabilitás etikájának tiszteletben tartásában. (c) Végül azt a köztiszteletben álló, kiugróan befolyásos férfit, akinek a nevéhez lokális közösségben a legjelentősebb politikai sikerek fűződnek, rendszerint „faluvezetőként” vagy „bulibásként” tartják számon. E személyek társadalmi jelentőségét gyakran érzékeltetik olyan kifejezések segítségével, mint „*a gábor férfi, aki vezeti a falut*”, vagy az „*ő a falu talpa* [értsd: alapja]”. Ez utóbbi tiszteleti cím csak néhány erdélyi lokális közösségben használatos.

Az egyéni autonómia tiszteletben tartásának általános elvárásával összhangban a „családvezető”, a „baro rom” vagy a „faluvezető” tiszteleti címek egyike sem ruházza fel viselőjét formális hatalommal, és nem jogosítja fel őt arra, hogy „*mások udvarán*” utasításokat adjon vagy rendelkezzen mások javai fölött. E tiszteleti címek tulajdonosai – másokhoz hasonlóan – elsősorban társadalmi tőkájukre: a roma politikában elért sikereikből fakadó hírnevükre és tekintélyükre számíthatnak akkor, ha akaratuk érvényre juttatására vagy érdekeik hatékony képviselésére törekednek.

Az erőforrások egyenlőtlen eloszlásával, valamint esetenként a politikai ambíció hiányával magyarázható, hogy a roma politikában igazán sikeres férfiak egy szűk elitet alkotnak. Vagyis az olyan szimbolikus küzdőterek esetében, mint az értékes ezüstpoharak felhalmozása vagy a legbefolyásosabb apatársakért folyó verseny, a legtöbb gábor férfi csupán marginális szereplőként, passzív szemlélőként van jelen.

A roma politika társadalmilag értelmezett gyakorlat: azt elsősorban a férfiak felügyelik és irányítják. Csak néhány, ezzel kapcsolatos példát említve: a gyermekek származásához kapcsolódó presztízs meghatározása során az apa apai ágának politikai sikeressége minősül mérvadónak (az anya apai ágának politikai teljesítményét gyakran ugyancsak figyelembe veszik); az antik ezüsből készült poharak és fedeles kupák tulajdonosai kizárólag férfiak lehetnek; a házastárs-választással és az apatársi szövetségek létesítésével kapcsolatos döntéshozatal pedig elsősorban az apák és apai nagyapák politikai terveihez és érdekeihez igazodva zajlik. A nők gyakran szintén aktív résztvevői a politikának, különösen igaz ez a nukleáris családdal kapcsolatos döntéshozatalok csoportja esetében. A hozzájuk társuló politikai ágencia azonban gyakran informális csatornákon keresztül, közvetett módon manifesztálódik (például a férj nyilvános véleményének otthoni, házastársi befolyásolásán keresztül), hatóköre pedig korlátozottabb – az többnyire olyan folyamatokhoz kapcsolódik, mint a gyermekek házastársának kiválasztása, a szülőtársakkal fenntartott kapcsolat menedzselése, vagy a család nyilvános társas képének kialakítása és karbantartása. Az egyéni női politikai ágencia mértéke jelentős mértékben függ attól, hogy az adott személy férje és apai ági felmenői mennyire (voltak) sikeresek a roma politikában, mennyire harmonikus a házastársak közötti viszony, és mennyire tapasztalt a feleség a roma politika diszkurzív és egyéb technikáinak és stratégiáinak alkalmazásában.

A habilitációs értekezés célja röviden az, hogy feltárja a tárgyak (ezüstpoharak és fedeles kupák) és szubjektumok (romániai romák) közötti összetett interakciók belső dinamikáját, valamint megvizsgálja azt, hogy ezek az interakciók hogyan járulnak hozzá a társadalmi, gazdasági és politikai identitások, határok és különbségek létrehozásához, materializálásához és újrafogalmazásához. Az értekezés kitér annak elemzésére is, hogy 1989 után a romániai rendszerváltás hogyan vezetett egy új, poszt-szocialista fogyasztói érzékenység kialakulásához az erdélyi gábor romák körében, és hogy ez az érzékenység hogyan alakította át az átlagos életszínvonallal és a jó/normális/ideális étellel kapcsolatos korábbi értelmezéseket, valamint a luxusfogyasztáshoz a rendszerváltás előtt társuló mintákat, jelentéseket és értékpreferenciákat.

2. Elméleti keret

Összhangban az (etnikai) „csoportizmus” és a klasszikus közösségfogalom kortárs, konstruktivista kritikájával, (a) a gábor roma etnikai populációt nem tekintem kívülről mereven lehatárolt, belülről társadalmilag differenciálatlan, „rögzített” és megkérdőjelezhetetlenül adott társadalmi formációnak; valamint (b) e rehabilitációs értekezésben elsősorban olyan gyakorlatokat, ideológiákat és stratégiákat vizsgállok, amelyek elemzése hozzájárulhat a gáborokra jellemző csoportként vagy közösségként való létezés belső dinamikájának, folyamatszerűségének és relacionalitásának mélyebb megértéséhez. Másként fogalmazva: az értekezés elsősorban olyan gyakorlatokat, ideológiákat és stratégiákat elemmez, amelyeket a gábor romák gyakran alkalmaznak saját etnikai identitásuk és összetartozás-tudatuk konceptualizálása, megélése és reprezentálása során.

2.1. A „csoportizmus”-kritika

Az egyik kortárs társadalomtudományi kritikai tendencia, amelyre a rehabilitációs értekezés támaszkodik, a főként Rogers Brubaker (1998, 2002, 2004, 2005, 2009; lásd még Billig 2002; McLaughlin 2007; Osei-Kofi 2012; Rhodes 2012; Ang 2014) által kidolgozott csoportizmus-kritika.

Brubaker kritikai perspektívájának kiindulópontja az a tapasztalat, hogy a társadalmi és politikai konfliktusok résztvevői (például intézmények, politikai elit) előszeretettel folyamodnak az etnopolitikai „csoportizmus”, másként fogalmazva az etnikai csoport kategóriájára fókuszáló „stratégiai esszencializmus” (Spivak 1987, 205) alkalmazásához. Vagyis gyakran etnikai csoportként feltüntetett egyének képviselőiként határozzák meg magukat annak ellenére, hogy az említett egyének támogatását csak részben birtokolják, vagy etnikai csoportok közöttiként írnak le olyan konfliktusokat, amelyeket azok számos résztvevője más természetűként definiál. Brubaker szerint (2005, 112) a „csoportizmus” olyan, a nyilvános és a tudományos diskurzusokban egyaránt elterjedt szemléletmód, amely „a társadalmi élet legfontosabb alkotóelemeinek, a társadalmi konfliktusok főszereplőinek és a társadalmi elemzés alapegységeinek (...) [a] diszkrét, egymástól élesen különböző, belülről homogén és kívülről lehatárolt csoportokat” tekinti.

Brubaker munkái rávilágítanak arra, hogy a csoportként létezés – vagyis az egyének közötti összetartozás-tudat – intenzitása („level of groupness”) változékony és kontextusérzékeny minőség, amely eltérő képet mutathat attól függően is, hogy „belülről” vagy „kívülről” tekintenek rá, ezért a nemegyszer leegyszerűsítő, esszencializáló és túláltalánosító módon használt csoportfogalmat az eddiginél önreflexívebb kritikai elemzés tárgyává kell tenniük a társadalomtudományi kutatásoknak. Vagyis a társadalom- és kultúrakutatók „az etnopolitikai gyakorlat kategóriáit” nem fogadhatják el és alkalmazhatják kritikátlanul, mert ennek eredményeképpen túlhangsúlyoznák az etnikai csoportok társadalmi és politikai jelentőségét, illetve ellepleznék az utóbbiak belső dinamikáját, változékony és tűnékeny természetét. Brubaker szorgalmazza (2005, 122), hogy a társadalom- és kultúrakutatók – az „analitikus csoportizmust” helyettesítendő – mielőbb dolgozzák ki „az etnicitás csoportok nélküli tanulmányozásának elemzési stratégiáját”. Véleménye szerint hasznosabb „az etnikumról, a fajról és a nemzetről nem szilárd csoportként vagy entitásként gondolkodnunk, hanem gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges eseményeket kifejező terminusok” segítségével megközelíteni és értelmezni azokat (Brubaker 2005, 115).

Ez az elemzői perspektíva „nem a ‘csoportot’ mint entitást” tekinti „alapvető analitikus kategóriának, hanem a ‘csoportként létezés’ fogalmát mint kontextuálisan változékony fogalmi változót” (Brubaker 2005, 115). Vagyis a csoportként létezésre nem „tartós, per definitionem” megvalósuló tényként tekint, hanem „eseményként”, olyasvalamiként, ami épp „történik” (Brubaker 2005, 115). Az értelmezői hangsúlyeltolódás a csoportoktól a csoportként való létezés felé, valamint a csoportként való létezés változatos és változékony minőségként való értelmezése lehetőséget teremt annak feltérképezésére és megértésére, hogy miként alakulhatnak ki egy csoport életében a kollektív szolidaritás és összetartozás-tudat rendkívül intenzív szakaszai anélkül, hogy a csoportként való létezésre implicit módon állandó vagy tartós állapotként tekintenénk.

2.2. Gyakorlatközösségek

A habilitációs értekezés elemzői perspektívája ugyancsak sokat köszönhet a gyakorlatközösség-elméletet kidolgozó társadalomtudósoknak, akik intenzív kritika tárgyává

tették a klasszikus csoportfogalmat (lásd többek között Lave & Wenger 1991; Eckert & McConnell-Ginet 1992a, 1992b; Wenger 1998; Holmes & Meyerhoff 1999; Bucholtz 1999; Eckert & Wenger 2005; O'Sullivan 2009; Maida & Beck 2018). A gyakorlatközösség-elmélet jelentős társadalomtudományi karriert futott be, ami részben annak köszönhető, hogy felhívta a figyelmet a közösségeként való létezés belső dinamikájára, kontextusérzékenységre és változékonyságára, részben pedig azzal a ténnyel magyarázható, hogy – miként arra Bucholtz (1999, 210) is rámutatott – gyakorlatközösség „bármilyen társadalmi vagy nyelvi gyakorlat körül kialakulhat”. Ez az elmélet különösen népszerűvé vált a tanuláselméletben, a nyelvészetben (pl. az antropológiai nyelvészetben és a szociolingvisztikában), valamint a szociológiában.

Eckert és McConnell-Ginet (1992b, 96) szerint a gyakorlatközösség „emberek olyan halmaza, akiket egy közös törekvés iránti elkötelezettség hoz össze. Cselekvés- és beszédmódok, eszmék, értékek, hatalmi viszonyok – röviden gyakorlatok – alakulnak ki az említett törekvés köré szerveződő közös tevékenység folyamán”. A gyakorlatközösség-fogalom szemléletformáló kapacitása, folytatja Eckert és McConnell-Ginet (1992, 96), abból fakad, hogy az

különbözik a hagyományos közösségértelmezéstől, elsősorban abban, hogy a gyakorlatközösséget a csoporttagság és az a tevékenység, amelyet a résztvevők végeznek, együttesen hozzák létre. (...) Gyakorlatközösséget alkothatnak a gyárban együtt dolgozó munkások, egy bár törzsvendégei, az együtt játszó szomszéd gyerekek, a nukleáris család tagjai (...) vagy éppen a Legfelsőbb Bíróság. A gyakorlatközösségek lehetnek kiterjedtek és kisméretűek, a bennük zajló tevékenység lehet intenzív vagy szórványos, e közösségek létrejöhetnek és meg is szűnhetnek, fennmaradhatnak a tagságot érintő számos változás ellenére is, és szorosan összefonódhatnak más közösségekkel. Az egyének egyszerre több gyakorlatközösségekben is részt vesznek, és identitásuk a részvétel e többszörösségén alapul. Ahelyett, hogy az egyént a társadalmi térben sodródó független entitásnak, egy hálózat adott pontjának, valamely konkrét csoport vagy csoportok tagjának vagy társadalmi tulajdonságok egy halmazának tekintenénk, figyelmünket a gyakorlatközösségekre kell összpontosítanunk.

Másutt Eckert (2006, 683) úgy fogalmaz, hogy a gyakorlatközösségek

a közös érdeklődés vagy pozíció nyomán alakulnak ki, és fontos szerepet játszanak annak meghatározásában, hogy a tagok miként vesznek részt az őket körülvevő világban és hogyan viszonyulnak ahhoz. (...) A gyakorlatközösség emberek olyan csoportja, akik folyamatos elkötelezettséget mutatnak valamely közös törekvés iránt: lehet az egy bowlingcsapat, egy olvasókör, egy baráti társaság, egy crackház, egy nukleáris család vagy egy templomi gyülekezet.

A gyakorlatközösség fogalmának haszna a társadalom- és kultúratudományok számára elsősorban abban rejlik, hogy ez a szemléletmód a társadalmi csoportként/közösségként létezését nem közös, elvont tulajdonságok (például az osztálytudat vagy a társadalmi nem), és nem is az egyazon helyen és időben való pusztán jelenlét (például a szomszédság, a közös munkahely megléte) alapján definiálja, hanem a közös gyakorlatok segítségével, amelyek eredményeként a gyakorlatközösségek tagjai különféle cselekvési mintákat, világképeket, értékeket, hatalmi viszonyokat és beszédmódokat alakítanak ki.

Az „csoportizmus” és a hagyományos közösségfogalom társadalom- és kultúratudományi kritikájának intellektuális jelentőségét és magyarázóerejét elismerve a habilitációs értekezésben úgy használom az etnikai populáció fogalmát, hogy annak jelentését eltávolítom a korábban dominánsnak tekintett csoport-, illetve közösségértelmezéstől. Vagyis a gábor roma etnikai populációt nem, mint „szilárd”, „kívülről lehatárolt”, „belülről homogén”, „per definitionem” létező társadalmi formációt közelítem meg, hanem sokkal inkább az etnikai populációként való létezés belső dinamikáját teszem elemzés tárgyává. Ezzel összhangban e habilitációs értekezésben elsősorban az etnikai csoportként létezés, mint „esemény” megélésének és megjelenítésének etnospecifikus módozataiként felfogott olyan gyakorlatokat vizsgállok, mint a roma politika és annak szimbolikus küzdőterei (a luxusfogyasztás vagy a házasságpolitika stb.), az azokban érintett, általam megismert romákra pedig olyan személyekként tekintek, mint akik transzlokális gyakorlatközösségeket alkotnak.

2.3. Mozgásban lévő dolgok: módszertani fetisizmus, többhelyszíni árucikk-etnográfiai és az életrajzi módszer

A dolgok – tárgyak, technológiák, ízlések stb. – térbeli mozgásának nyomon követése régóta része azoknak az antropológiai, szociológiai és történettudományi kutatásoknak, amelyek arra összpontosítják figyelmüket, hogy a gazdasági gyakorlatok hogyan ágyazódnak be a társadalmi viszonyok bonyolult hálózataiba. A mozgásban lévő – különösen a társadalmi vagy kulturális kontextusok és értékzseimek határait átlépő – dolgok vizsgálata azonban az 1980-as évekig csak marginális szerepet játszott a társadalom- és kultúratudományi kutatásokban, amikor is e megközelítésmód módszertani előnyei és magyarázó ereje elkezdtek egyre szélesebb körben ismertté válni.

Arjun Appadurai „Bevezetés: Árucikkek és az érték politikája” (1986) címen megjelent, mára klasszikussá vált tanulmánya jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a társadalom- és kultúratudományi kutatások felismerjék a mozgásban lévő dolgok által okozott, befolyásolt és elszenvedett hatások elemzésének intellektuális jelentőségét. Appadurai e munkája többek között a dolgok árucikkstátuszhoz való viszonyán belül megfigyelhető elmozdulásokra hívja fel a figyelmet, különös tekintettel az olyan folyamatokra, mint az árucikké válás, valamint a de- és rekkommodifikáció. Érvelése szerint azon „ösvények” tanulmányozása, amelyeken a vándorló – gyakran társadalmi és kulturális határokat átlépő – dolgok haladnak, jelentős mértékben hozzájárulhat az olyan folyamatok összetett természetének (belső dinamikájának, kontextusfüggőségének és változékonyságának) a mélyebb megértéséhez, mint a gyarmatosítás, a globalizáció vagy a kapitalizmus elterjedése.

Appadurai annak a társadalomtudományokon belül domináns perspektívának az újragondolására tesz kísérletet, amely a szubjektumok vizsgálatát részesíti előnyben a dolgok elemzésével szemben, és eközben megkérdőjelezi és leértékeli a dolgok társadalmi jelentőségét és a nekik tulajdonítható cselekvőképességet – vagyis a bennünket körülvevő dolgok azon képességét, hogy kontextusokat, szubjektumokat és identitásokat hozzanak létre. Ezt a nézetet szem előtt tartva vezeti be Appadurai a „módszertani fetisizmus” fogalmát:

Még ha a dolgokhoz való saját hozzáállásunkat nagyban az a nézet befolyásolja is, mely szerint a dolgoknak nincs más jelentése, mint amit az emberi tranzakciók, célokra való felhasználás és motivációk tulajdonítanak nekik, fennáll az az antropológiai probléma, hogy az ilyen formális igazságok nem világítanak rá a tárgyak konkrét, történeti körforgására. Ezért a tárgyakat magukat kell követnünk, mivel jelentésük formájukba, használatukba, történeti pályáikba ivódott. Csak e pályák elemzésén keresztül érthetjük meg az emberi tranzakciókat és kalkulációkat, melyek életre keltik a tárgyakat. S bár elméleti szempontból az emberi cselekvők látják el jelentéssel a tárgyakat, módszertanilag a mozgásban lévő tárgyak világítanak rá emberi és társadalmi kontextusukra. A dolgok egyetlen társadalmi elemzése (legyen az elemző akár közgazdász, művészettörténész vagy antropológus) sem kerülheti el annak minimális fokát, amit metodológiai fetisizmusnak nevezünk. Ez a metodológiai fetisizmus, mely figyelmünk visszatérése magukhoz a tárgyakhoz, részben korrekciója annak a tendenciának, mely a tárgyakkal végzett tranzakciókat túlzottan társadalmiasította, s melyet nagyrészt, mint ahogy erre Firth rámutat (1983: 89), Maussnak köszönhetünk.

Bár a módszertani fetisizmus kifejezés megalkotását Marx „árufetisizmus” fogalma ihlette, a fetisizmushoz ebben a kontextusban nem társul negatív konnotáció. Épp ellenkezőleg: Appadurai értelmezése szerint hasznos és szükséges módszertani fordulatot jelent a társadalom- és kultúratudományok világában az, hogy az elemzői érdeklődés egyre inkább a dolgok közötti, valamint a dolgok és a szubjektumok közötti komplex kapcsolatrendszer vizsgálatára

koncentrál (lásd Pels 1998, 95; Brown 2001, 7). A módszertani fetisizmus röviden olyan kutatási perspektívát jelent, amelynek középpontjában a dolgok jelentőségének felismerése és az erre tudatosan fókuszáló értelmezői tekintet áll. Pels (1998, 94) szerint a „módszertani fetisizmus” a tények és értékek azon, a társadalom- és kultúraelméletben általánosan elfogadott hierarchiájának a visszajára fordítása, amely szerint a dolgok nem beszélnek vissza”. Appadurai módszertani fetisizmusa helyett Pels a „módszertani animizmus” (Pels 1998, 94) kifejezést javasolja alternatívaként (Pels 1998, 94). Foster (2006, 286) a globalizációról szóló tanulmányában a „kritikai fetisizmus” kifejezést használja annak leírására, hogy a társadalomtudományoknak nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük a kontextusok és értékzsidók (például nemzetek vagy etnikai populációk) között vándorló dolgok által előidézett társadalmi, kulturális és gazdasági hatások vizsgálatára, mert így a globális tendenciák és a helyi életvilágok közötti kölcsönhatások természete új, ígéretes perspektívából lenne vizsgálható.

Appadurai „Bevezetés”-e egyértelműen bizonyítja, hogy a mozgásban lévő dolgok társadalmi karrierjének és életrajzainak nyomon követése kulcsfontosságú az őket körülvevő társadalmi és kulturális kontextusok, viszonyok és folyamatok árnyaltabb megértése szempontjából. E logika mentén Appadurai mellett érvel, hogy nemcsak a szubjektumok alakítják a migráló dolgokat, hanem a mozgásban lévő dolgok is jelentős hatást gyakorolnak arra, hogy a szubjektumok hogyan érzékelik önmagukat, hogyan konstruálják meg identitásaikat, valamint társadalmi, kulturális és gazdasági viszonyaikat. Más szóval a dolgok anyagi ágenciával rendelkeznek (Hoskins 2006; Knappett & Malafouris 2008). Az ágencia azonban nem kizárólagos tulajdonsága sem a dolgok, sem a szubjektumok világának – e két szféra a közöttük kialakuló interakciók kontextusaiban jön létre és tesz szert társadalmi jelentésekre és jelentőségre, ezért a dolgok és a szubjektumok egyszerre termékei és alkotói ezeknek az interakcióknak, valamint egymásnak. A dolgok és a szubjektumok közötti viszonyra ezért az állandó kölcsönhatás és a kölcsönös függőség a jellemző.

A mozgásban lévő dolgok tanulmányozása általában olyan „tárgyetnográfákat” (Fowles 2006, é. n.) eredményez, amelyek megkérdőjelezik azt a széles körben elterjedt nézetet, miszerint a társadalmi folyamatok és viszonyok elemzése elsősorban „az emberek gondolatainak, tapasztalatainak és cselekedeteinek a megértésén keresztül lehetséges” (Fowles 2006, é. n.). Ezekben a tárgyetnográfákban az „etnográfiai tekintetnek egy konkrét tárgyra, a tárgyak egy osztályára vagy a tárgyak egy sajátos közösségére kell összpontosulnia” (Fowles 2006, é. n.), és el kell távolodnia attól a régóta elterjedt társadalomtudományi perspektívától, amely arra kérdez rá, hogy „az emberek miként hoznak létre dolgokat”. A tárgyetnográfák –

akárcsak az új anyagikultúra-kutatás egésze – elsősorban arra kíváncsiak, hogy „’a dolgok miként hoznak létre embereket’, a tárgyak hogyan közvetítenek társadalmi viszonyokat – végső soron pedig arra, hogy az élettelen tárgyakra miként tekinthetünk úgy, mint amelyek saját cselekvőképességgel rendelkeznek” (Fowles 2006, é. n.).

A mozgásban lévő dolgokat vizsgáló számos kutatás olyan tárgyakat állít a középpontba, amelyek társadalmi életútjuk során átlépnek egy vagy több kulturális, társadalmi vagy politikai határt. E „transznacionális árucikkek” (MacDougall 2003) vagy „transzkulturális árucikkek” (Maynard 2004, 103) vizsgálata elsősorban arra koncentrál, hogy az árucikk-migráció milyen hatást gyakorol azokra az új kontextusokra, amelyekbe a kérdéses árucikkek beágyazódnak, valamint arra, hogy a határok átlépése után hogyan változnak meg a vándorló tárgyak anyagi és szimbolikus tulajdonságai (a hozzájuk társított jelentések, értékek vagy funkciók). A különböző társadalmi, kulturális és politikai kontextusok és értékrezsimek között migráló, az antropológusok, szociológusok és történészek által előszeretettel vizsgált árucikkek közé tartoznak például a használt ruhák (Hansen 2000), a Barbie-babák (MacDougall 2003; Magee 2005), az átültetésre váró emberi szervek (Scheper-Hughes 2000), a réz teáskannák (Turgeon 1997), a Coca-Cola (Miller 1997; Foster 2008), a kávé (Weiss 1996), a gyöngyök (Saunders 1999; Straight 2002) és a fegyverek (Hugh-Jones 1992). Az általában törzsi vagy őslakosművészetként kategorizált tárgyak és technológiák nyugati múzeumokba, galériákba, aukciós házakba és magángyűjteményekbe való bekerülésének időszakát (és ennek következményeit) az új anyagikultúra-kutatás ugyancsak előszeretettel vizsgálja (Myers 1991, 1998, 2002, 2006a, 2006b, 2006c, 2013; Thomas 1991; Levi 1992; Steiner 1994, 1995, 2002; Marcus & Myers 1995; Fenn 1996; Phillips & Steiner 1999; Geismar 2001, 2008).

A transznacionális és transzkulturális árucikkek mozgásának és a különböző kontextusokkal kialakított kölcsönhatásainak a dokumentálása és értelmezése során számos kutató alkalmazta az életrajzi módszert. (Az előző bekezdésben említett munkákon kívül lásd még Gosden & Marshall 1999; Hoskins 2006.) Ez a módszer különösen Igor Kopytoff (1986) tanulmányának megjelenése után vált népszerűvé az új anyagikultúra-kutatás iránt érdeklődő antropológusok, szociológusok, történészek és régészek körében. Az életrajzi módszer abból a feltételezésből indul ki, hogy a dolgok – az előállítás első fázisától a használatból való végleges kivonásig – nemcsak arra alkalmasak, hogy szuvenírként vagy más típusú „életrajzi tárgyként” (Hoskins 1998) funkcionálva materializálják tulajdonosaik életét és tapasztalatait, hanem arra is képesek, hogy saját, társadalmilag konstruált életrajzokra tegyenek szert. Az utóbb említett életrajzok magában foglalhatják a konkrét tárgy társadalmi karrierjének legkülönfélébb aspektusait: a gyártót és a gyártás körülményeit; az adott tárgy tulajdonlás-történetét és a

különböző használati kontextusok közötti mozgását; a tárgy jelentésével, értékével és funkciójával kapcsolatos átalakulásokat; valamint azokat a kategóriákat – árucikk, művészet, identitásszimbólum és így tovább –, amelyekbe az adott tárgyat társadalmi élete során besorolták (lásd még Schamberger, Sear, Wehner és Wilson 2008). A tárgyetnográfia iránt érdeklődő társadalomtudósok által leggyakrabban vizsgált tárgyéletrajz-alkotó folyamatok kétségtelenül a tulajdonosváltás, az elzálogosítás, az értékrezsimek közötti vándorlás (de- és rekontextualizáció), valamint az árucikkek szimbolikus (jelentések és érték) és anyagi tulajdonságainak átalakulása.

Az életrajzi módszer újszerűsége és magyarázó ereje elsősorban abban rejlik, hogy olyan elemzői perspektívát kínál, amely (a) alkalmas a dolgok kontextusokon belüli és kontextusok közötti mozgásának megfigyelésére és dokumentálására; (b) segít nyomon követni szimbolikus és anyagi tulajdonságaik metamorfózisait; valamint (c) hozzájárul a dolgok körül kialakuló, illetve a dolgok által előidézett és befolyásolt gyakorlatok, ideológiák, folyamatok és érzelmek mélyebb megértéséhez. Vagyis az életrajzi módszer hatékonysága elsősorban abban rejlik, hogy képes megragadni a dolgok ágenciáját, valamint a dolgok különböző szubjektumokkal és kontextusokkal kialakított, dinamikus és összetett kapcsolatrendszerét.

Mivel az életrajzi módszer gyakran megköveteli a vándorló dolgok nyomon követését, rendszerint a többhelyszínű etnográfia (multi-sited ethnography) részesíti előnyben az „egy kutatás: egy helyszín” elvével szemben (Foster 2006, 285). Az elsősorban George Marcus nevéhez kapcsolódó többhelyszínű etnográfia módszerének egyik technikája a „dolog követése” (Marcus 1995, 106). Ez a technika „(legalábbis az eredeti elképzelés szerint) az olyan tárgyakra jellemző, különböző kontextusok közötti mozgás nyomon követését jelenti, mint amilyenek az árucikkek, az ajándékok, a pénz, a műalkotások és a szellemi tulajdon” (Marcus 1995, 106–107). Amint arra Marcus is rámutatott, a mozgásban lévő dolgok többhelyszínű etnográfia révén történő tanulmányozása különösen népszerűvé vált a műalkotásokként vagy múzeumi kiállítási darabokként értelmezett tárgyak, valamint a hozzájuk kapcsolódó globalizálódó piacok iránt érdeklődő kutatók körében.

Marcus (1995) és Fowles (2006) értelmezéseit kombinálva a habilitációs értekezésben amellet érvelek, hogy a többhelyszínű kutatáson alapuló azon elemzéseket, amelyek a mozgásban lévő árucikkek nyomon követésére és azok – gyakran transznacionális és transzkulturális – életrajzaira vagy társadalmi karrierjére összpontosítanak, *többhelyszínű árucikk-etnográfia*ként érdemes definiálni. Ezek egy része olyan árucikkekkel kapcsolatos, amelyek egyetlen kulturális vagy társadalmi kontextuson belül vándorolnak, míg más

elemzések középpontjában olyan árucikkek állnak, amelyek migrálásuk során egy vagy több kulturális vagy társadalmi kontextusok között húzódo határt is átlépnek.

A habilitációs értekezés két fejezete egy-egy konkrét tárgy társadalmi karrierjének részletes elemzésén keresztül is demonstrálja az Appadurai által javasolt „módszertani fetisizmus”, az életrajzi módszer, valamint a többhelyszínű árucikk-etnográfiai tudományos hasznát és jelentőségét. Az említett fejezetek egy talpas pohár és egy fedeles kupa posztoszocialista karrierjét követik nyomon. E többhelyszínű árucikk-etnográfiai jelentős mértékben hozzájárulhatnak például annak mélyebb megértéséhez, hogy a gábor romákra jellemző luxusfogyasztás hogyan vesz részt a társadalmi különbségek formálásában, illetve elősegíthetik annak feltérképezését, hogy a luxusfogyasztás miként fonódik össze a politika más szimbolikus küzdőtereivel (például a házasságpolitikával vagy a pozitív társas kép kialakításáért és fenntartásáért tett erőfeszítésekkel). A többhelyszínű árucikk-etnográfiai emellett kontextusba ágyazottabb módon mutatják be (a) a gábor romákra jellemző luxusfogyasztás belső dinamikáját (például azáltal, hogy rávilágítanak a tulajdonlasi versenyek során alkalmazott diszkurzív és egyéb eszközök sokféleségére); (b) a politikai konfliktuskezelés olyan eszközeit, mint a „gyűlés” összehívása és a nyilvános eskütétel; (c) az erkölcs, az üzleti etika és a társadalmi jólét gábor roma fogalmait; valamint (d) azokat a technikákat (például az „örömajándékként” értelmezett *mita*-osztást vagy a nyilvános üzleti arcunkát), amelyek segítségével a politika szimbolikus küzdőterein elért eredmények társadalmi elismeréssel és jóváhagyással támogatott sikerekké alakíthatóak. Végül a habilitációs értekezés részét képező többhelyszínű árucikk-etnográfiai arra is rávilágítanak, hogy milyen jelentős különbségek fedezhetőek fel az ezüstitárgyakhoz társuló gábor roma értékrendszer *versus* az említett tárgyakhoz kapcsolódó régiségpiaci, illetve művészettörténeti értékrendek között.

3. Az etnográfiai kontextusról: az erdélyi gábor romák

A gábor romák – vagy gáborok – a Romániában élő számos roma etnikai populáció egyikét alkotják. Általában háromnyelvűek: anyanyelvük egy vlah rómani változat, emellett környezeti nyelvként beszélik a regionális magyar változatot, és megtanulják a románt, mint államnyelvet is (lásd Szalai 2010). A legnépesebb gábor roma lokális közösségek ma Maros, Hargita és Kolozs megyékben találhatóak, emellett nagy számban élnek gáborok Erdély olyan

nagyvárosaiban is, mint Nagyvárad, Brassó, Arad, Szatmárnémeti vagy Temesvár. Túlnyomó többségük román állampolgár és romániai állandó lakóhellyel rendelkezik, az 1989-es politikai rendszerváltást követően azonban többen közülük Magyarországon telepedtek le, megszerezve a román mellett a magyar állampolgárságot is. Az általam megismert gábor romák döntő többsége a Hetednap Adventista Egyház tagja, néhány család a Pünkösdisták és a Jehova Tanúi Egyházhoz csatlakozott, megint mások – hasonlóan a magyar többségű erdélyi régiók nagy részére jellemző gyakorlathoz – reformátusok.

A nem-romákkal folytatott kommunikáció, vagyis a kifelé irányuló önmeghatározás során ismerőseim rendszerint a „gábor”, vagy a „kalapos gábor” etnonimákkal utaltak önmagukra, és az erdélyi magyarok és románok is így ismerik őket. A kizárólag gábor romák között szerveződő diskurzusokban azonban többnyire egy másik, a belső önmeghatározáson alapuló etnonimát alkalmaznak: az „*amare feli roma*”, vagyis a ’mi-féle, magunkfajta romák/olyan romák, mint mi’ kifejezést használják (lásd még Szalai 2010; Piasere 1985).

A gábor romák között ma dominánsnak tekinthető megélhetési stratégia a közvetítő kereskedelem (*bižnicio*). Az 1989-es politikai rendszerváltásig a gábor roma vállalkozók elsősorban Romániában kereskedtek, 1989 után sokan közülük Magyarországon kezdtek el üzletelni, amíg mások rendszeresen Törökországba utaztak, és különböző árucikkeket – főként szőnyeget és függönyöket – importáltak nagy tételben Romániába. Az ezredforduló környékén a gábor kereskedők fokozatosan megjelentek Horvátországban, Szerbiában és Szlovéniában, később pedig Szlovákiában és Ausztriában is. Az utóbbi években gábor roma ismerőseim közül sokan más európai országokban is szerencsét próbáltak, többek között Görögországban, Macedóniában, Albániában, Bulgáriában, Lengyelországban, Németországban, Svédországban, Olaszországban, Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban. 2010 óta sokuk számára Oroszország és Kína is népszerű kereskedelmi célponttá vált.

A magukat bádogos munkából eltartó gábor romák elsősorban ereszcatornákat és lefolyócsöveket, valamint bádoglemezekből álló tetőzeteket készítenek családi házak, ipari létesítmények, templomok vagy iskolák számára, emellett kézzel készített, egyedi tetődíszeket, továbbá vödöröket, öntözőkannákat, tölcséreket és egyéb konyhai és kerti eszközöket is előállítanak. Megint mások közülük köztéri szemetesládákat, valamint a hegesztésben jártas gábor romák segítségével olyan nagyméretű, teherautókra emelhető konténereket is készítenek, amelyek ideálisak a nyersanyagok és a szemét elszállításához. Egyes gábor romák – alvállalkozók segítségével – egész épületek (például ipari létesítmények) felújítását és építését

is vállalják, sokan közülük rendszeresen részt vesznek a helyi és regionális közbeszerzési pályázatokon.

A különböző réztárgyak gyártása, amely egykor a gábor roma férfiak egyik fő bevételi forrása volt, az 1989-es politikai rendszerváltás előtti időszakban fokozatosan visszaszorult, és mára szinte teljesen elveszítette korábbi gazdasági jelentőségét. Manapság már csak néhány idős férfi rendelkezik a szükséges rézműves szaktudással és tapasztalattal, akik legfeljebb szabadidejükben készítenek például pálinkafőző üstöket vagy egyéb rézből készült tárgyakat, amelyeket „kuriózumként” értékesítenek a turisták számára vagy nem hivatalos ajándéktárgyakként használnak a nem-romáktól kapott különböző, fontosabb szívességek viszonzásaként.

Az első két megélhetési stratégia sok gábor roma számára lehetővé teszi, hogy a nem-roma szomszédai átlagos életszínvonalához hasonló vagy annál magasabb életszínvonalon éljenek. Nagyrészt a gábor romák 1970-es évektől elinduló, jelentős társadalmi és gazdasági státuszemelkedésének köszönhető, hogy az interetnikus találkozási helyzetekre korábban jellemző nem-roma dominancia ma már gyakran ellentettjébe fordul át – legalábbis bizonyos interakciótípusok esetében. Egyes gábor roma családok rendszeresen alkalmaznak nem-romákat (vagy más, nem-gábor romákat) sofőrként vagy asszisztensként a használatcikk-piacokon, valamint megbízzák őket különféle szolgáltatások elvégzésével saját társadalmi összejöveteleiken (például esküvőkön, eljegyzéseken vagy temetéseken) vagy a ház körüli teendők ellátása során. Az, hogy gábor roma beszélgetőtársaim előszeretettel emlegették magukat „az erdélyi romák arisztokráciájaként” és a romániai és a magyarországi médiában az életkörülményeikről, vallási orientációjukról vagy anyagi kultúrájukról gyakran jelennek meg – gyakran esszencializáló, idealizáló és egzotizáló – tudósítások, elsősorban a korábban említett társadalmi és gazdasági státuszemelkedéssel magyarázható.

4. Kutatásmódszertan

Az erdélyi gábor romák között 1998-ban elkezdett terepmunkám során hamar világossá vált számomra, hogy a rájuk jellemző, ezüsttárgyak köré szerveződő luxusfogyasztás nem lokális – azaz nem kizárólag egy erdélyi településre vagy mikrorégióra korlátozódó – jelenség, hanem olyan informális, etnicizált és genderizált gyakorlat, amely transzlokálisnak tekinthető. Azaz, az intenzív gazdasági (kényszer)migrációnak köszönhetően ma Erdély számos településén és

megyében élnek olyan gábor romák, akik különböző gazdasági szerepekben – tulajdonosként, eladóként/vásárlóként, brókerként stb. – aktívan részt vesznek a vizsgált luxusfogyasztásban.

E transzlokalitásnak köszönhetően terepmunkám nem korlátozódhatott csupán egyetlen erdélyi roma közösségre – a luxusfogyasztás beható elemzéséhez óhatatlanul szükségessé vált a többhelyszíni etnográfia módszerének alkalmazása (Myers 1991, 1998, 2002, 2004b, 2006b, 2006c, 2013; Németh 1991, 2002; Steiner 1994; Marcus 1995; Marcus & Myers 1995; Falzon 2009, 2015; Coleman & Hellermann 2011). Ez a módszer esemben magában foglalta a gábor romák, valamint az általuk előszeretettel gyűjtött ezüstitárgyak iránt ugyancsak érdeklődő további transzlokális fogyasztói szubkultúrák – vagyis a romániai carhar romák és az európai régiségpiac – közötti rendszeres migrációt, valamint az említett három fogyasztói szubkultúrán belüli gyakori helyváltotatást is.

A többhelyszíni, transzkulturális terepmunka nemcsak az ezüstitárgyak társadalmi és kulturális kontextusokon belüli, illetve a különféle kontextusok közötti mozgásának feltérképezését és elemzését tette lehetővé, hanem a migráló ezüstitárgyakhoz kapcsolódó anyagi és szimbolikus tulajdonságok (jelentések, értékek stb.) változásainak dokumentálását és vizsgálatát, valamint az ezüstitárgyak transzkulturális áramlása által érintett, különböző fogyasztói szubkultúrák és a hozzájuk tartozó értékzrsimek összehasonlítását is megkövetelte.

1998 (az erdélyi terepmunka első szakasza) és a habilitációs értekezés befejezése között összesen több mint harminchárom hónapot töltöttem el Erdélyben többhelyszíni terepmunkával (főként résztvevő megfigyeléssel), elsősorban gábor romák között, valamint carhar roma közösségekben. Mivel a vizsgált roma luxusfogyasztás aktív résztvevői – tulajdonosok, brókerek, hitelezők – Erdélyben elszórtan élnek, és az ezüstpoharak és fedeles kupák sem egyetlen településen vagy megyében találhatóak, a luxusfogyasztás különböző történéseit – adásvételeket, luxuscikk-elzálogosítással járó hitelügyleteket stb. – vizsgálva számos erdélyi településen építettem ki tartós, rendszeresen karbantartott, változó mélységű kapcsolatot. Emellett Budapestre hazatérve itthon is gyakran találkoztam olyan gábor romákkal, akik Magyarországon kereskedtek: csatlakoztam hozzájuk a budapesti régiségpiac kínálatának feltérképezése (az általuk vonzónak tartott ezüstitárgyak felkutatása) és a közvetítő kereskedés során.

Mivel a gábor romák és a carhar romák közötti interetnikus luxuscikk-kereskedelem motivációinak és következményeinek elemzése indokolatlanul egyoldalú lett volna, ha kizárólag a gábor roma etnikai populációban végeztem volna terepmunkát, ezért számos – főként Szeben és Brassó megyei – carhar családdal is megismerkedtem és hosszú távú kapcsolatot építettem ki. (A carharokra jellemző luxusfogyasztásról is elmondható, hogy az

informális, transzlokális, etnicizált, társadalmilag értelmezett és presztízszvezérelt gyakorlat, amely meghatározó szerepet játszik a carhar roma etnikai populációban megfigyelhető politikában.) Carhar beszélgetőpartnereim jelentős része olyan személy volt, aki maga is rendelkezett egy vagy több ezüstpohárral vagy fedeles kupával, és vevőként, brókerként vagy hitelezőként részt vett már egy vagy több olyan tranzakcióban, amely a gáborok és a carharok között szerveződött (például adásvételben vagy olyan hitelügyletekben, amelyek ezüstpoharak és fedeles kupák elzálogosítását is magukban foglalták).

A poharaknak és fedeles kupáknak az európai műtárgypiac és a gábor roma etnikai populáció közötti, intenzív migrációjával magyarázható, hogy a magyarországi és az erdélyi műtárgypiac terepmunkám egyik meghatározó színterévé vált. Az elmúlt több mint két évtizedben részletesen figyelemmel kísértem az ezüstitárgyakat (is) forgalmazó, nagyobb magyarországi és erdélyi régiségkereskedések kínálatának alakulását, valamint az említett régiókban működő aukciósházak árveréseit, és kapcsolatot építettem ki több olyan Magyarországon és/vagy Erdélyben tevékenykedő régiségkereskedővel, akik – alkalmi eladókként – maguk is a gábor és carhar roma luxusfogyasztás marginális résztvevőinek számítanak.

Emellett törekedtem arra is, hogy összehasonlítsam a gábor romák között népszerű anyagi tulajdonságokkal rendelkező tárgyak magyarországi és erdélyi műtárgypiaci és múzeumi recepcióját azokkal az értelmezésekkel, amelyeket a nyugat-európai, illetve a tengerentúli műgyűjtők, régiségkereskedők és aukciós házak társítanak hozzájuk. Ezért rendszeresen figyelemmel kísértem a nagyobb transznacionális aukciósházak – például a Sotheby's, Christie's – olyan árveréseit, ahol ezüstitárgyakat is áruba bocsátottak, és megismerkedtem több olyan régiségkereskedővel, akik nyugat-európai nagyvárosokban – például Londonban vagy Párizsban – többek között erdélyi ötvösmesterek által készített ezüstitárgyakkal kereskednek.

5. A habilitációs értekezés szerkezete - tézisek

A „*Transzlokális gyakorlatközösségek és többhelyszínű etnográfikák*” című bevezető fejezet a kutatás során alkalmazott elemzői perspektíva néhány meghatározó vonását ismerteti, majd röviden felvázolja a kutatás etnográfiai kontextusát. A kérdéses fejezet bemutatja a többhelyszínű etnográfia, mint módszer analitikus jelentőségét és magyarázó erejének forrásait

(e módszer, amint arra már utaltam, nélkülözhetetlennek bizonyult a kutatás megvalósítása során), és rávilágít arra, hogy a habilitációs értekezés fejezeteinek problémaérzékenysége miatt és mennyiben támaszkodik a klasszikus csoportfogalom (különösen Rogers Brubaker nevéhez fűződő) egyre intenzívebb társadalomtudományi kritikájára, továbbá a gyakorlatközösség-elméletre.

A habilitációs értekezés első része, „*A különbségekről és a hovatartozásról való egyezkedés és azok materializálása*”, amely a luxusfogyasztás intraetnikus vonatkozásaival foglalkozik, „*A különbség politikájának szimbolikus arénái és tróféái*” című fejezettel kezdődik. E fejezet azokat az alapvető értékeket mutatja be, amelyek köré a gábor romákra jellemző etnicizált politika szerveződik, valamint felvázolja azokat az ideológiákat és gyakorlatokat, amelyeket a gáborok az említett politika gyakorlása során előszeretettel alkalmaznak. A fejezet részletesen ismerteti a roma politika szimbolikus küzdőtereit (a gábor romák elsősorban az itt elért eredményeket veszik figyelembe akkor, amikor az egyének, családok, lokális közösségek és apai ágak közötti presztízviszonyokról egyezkednek), majd megvizsgálja azokat a szimbolikus tróféákat – tiszteleti címeket –, amelyeket a roma politikában részt vevő egyének a sikeresség legfontosabb materializációiként tartanak számon. Végül a fejezet felhívja a figyelmet az intraetnikus különbségteremtés politikája és a szociabilitás etikája közötti kapcsolat dinamikus jellegére és komplexitására, valamint e két szféra kölcsönhatásainak és egymásrautaltságának intenzitására és jelentőségére.

A második fejezet, „*A gábor romák luxusfogyasztása: Egy transzlokális, etnicizált, informális és genderizált fogyasztói szubkultúra*”, a gáborok által luxusjavakként értelmezett, antik ezüsből készült poharakhoz és fedeles kupákhoz kapcsolódó roma autentikusságértelmezést mutatja be. A fejezet számos példa elemzésén keresztül demonstrálja, hogy az említett ezüstitárgyak köré szerveződő luxusfogyasztás hogyan és miért értelmezhető transzlokális, etnicizált, informális és genderizált fogyasztói gyakorlatként. Emellett rávilágít arra is, hogy a gáborok miért definiálják luxuscikkekként a kérdéses poharakat és fedeles kupákat, miért tekintik azok ideális állapotának az elidegeníthetlenséget, illetve milyen fontosabb funkciókat – politikai trófea, többszintű identitásszimbólum stb. – társítanak hozzájuk. Végül a fejezet összehasonlítja a patinaalapú luxusjavak (roma ezüstpoharak és fedeles kupák) legfontosabb jellemzőit az újdonságorientált luxusjavak (például a nyugati autók vagy az új családi házak) alapvető vonásaival.

A harmadik fejezet, „*A régiségektől a luxusjavakig: Az európai régiségpiacról származó árucikkek de- és rekontextualizálása*” című fejezet azt követi nyomon, hogy gáborok – mint új tulajdonosok – hogyan „törlik” szimbolikusán a legtöbb olyan jelentést és értéket,

amelyeket korábban a régiségpiac és a művészettörténet nem-roma értékrezsimjei az etnikai határokat átlépő ezüstpoharakhoz és fedeles kupákhoz társítottak (a de-esztétizálás és de-historizálás révén megvalósuló de-kontextualizálás folyamán); valamint felvázolja azokat a folyamatokat, amelyek révén a gábor romák a hozzájuk érkező tárgyakat új, többnyire etnicizált jelentésekkel és értékekkel ruházzák fel (a re-esztétizálás és re-historizálás révén megvalósuló re-kontextualizálás folyamán).

A negyedik – „*A szimbolikus és az anyagi patina megalkotása*” című – fejezet amellett érvel, hogy a közöttük gazdát cserélő ezüstpoharak és fedeles kupák értékének és árának meghatározása során a gábor romák két tényezőnek tulajdonítanak megkülönböztetett jelentőséget: az adott darab korábbi gábor roma tulajdonosai által felhalmozott politikai hírnévnek (szimbolikus patina), valamint az anyagi tulajdonságok csoportjának (anyagi patina). A fejezet rávilágít arra, hogy a keresett ezüsttárgyak tulajdonlástörténete hogyan válhat etnicizált szimbolikus panteonná a gábor roma etnikai populáción belül, és hogyan tehet szert saját politikai ágenciára; a gábor romák az említett panteonokba való bekerülésre úgy tekintenek, mint a gazdasági erőforrások reprezentálásának, valamint a társadalmi és politikai különbségek és identitások alakításának hangsúlyos eszközére. Emellett rámutat arra is, hogy az aktuális tulajdonos társadalmi és gazdasági helyzetében bekövetkező számottevő változások jelentős hatást gyakorolhatnak a birtokában lévő ezüsttárgy tulajdonlástörténetéhez társított társadalmi jelentőségre és gazdasági értékre, valamint az adott tárgyhoz kapcsolódó bizonyos folyamatokra (pl. a tárgy kisajátításáért folyó tulajdonlási verseny intenzitására). A tulajdonlástörténetek dinamikája, ágenciája és politikája mellett a fejezet részletesen bemutatja azt a gábor romákra jellemző etnoesztétikát is, amely alapján a romák e populációja az ezüsttárgyak anyagi tulajdonságainak értékét és jelentéseit meghatározza.

Az ötödik, „*A brókerség politikája: Bazarjellegű kereskedelem és kockázatkezelés*” című fejezet azon brókerek tevékenységével és jelentőségével foglalkozik, akiket gyakran alkalmaznak a gábor romák között szerveződő luxuscikk-ügyletek – adásvételek, bizonyos hitelügyletek stb. – folyamán. A fejezet részletesen ismerteti a brókerek megbízásának háttérében álló legfontosabb okokat, különös tekintettel az ilyen ügyleteket kísérő, nagyfokú bizonytalanság forrásaira (ilyen például az ezüsttárgyak anyagi tulajdonságaival kapcsolatos sztenderdizáltság relatív hiánya vagy a poharakhoz és fedeles kupákhoz kapcsolódó láthatatlanság politikája), valamint elemzi a brókerek, mint kockázatmenedzserek által leggyakrabban alkalmazott stratégiákat.

A hatodik, a „*Politikai arcunk és transzkulturális brikolázs/hibriditás: Luxuscikkek a politikai diskurzusban*” című fejezet azon diszkurzív stratégiákkal és technikákkal

foglalkozik, amelyek használatához a gábor romák előszeretettel folyamodnak akkor, ha a nyilvános politikai beszéd során ezüstpoharaik és fedeles kupáik szóba kerülnek (a politikai beszéd részének tekintve a politikai tartalmú énekeket is). E stratégiák és technikák elválaszthatatlanok a személy, a társadalmi sikeresség és a tiszteletreméltóság gábor roma értelmezéseitől, valamint a szociabilitás etikája és a különbség politikája közötti egyensúlykeresés folyamatos kényszerétől. A fejezet először azt vizsgálja meg, hogy a nyilvános arcmunka etikája hogyan befolyásolja az intraetnikus politikai eredményekkel és különbségekkel foglalkozó, nyilvános diskurzusokat a különböző társadalmi összejöveleteken. A fejezet második része néhány rövid példa, egy énekrészlet és egy teljes ének elemzésén keresztül a luxuscikkekre fókuszáló diszkurzív politikai önreprezentáció során gyakran használt, arcóvó stratégiák és technikák egy csoportját mutatja be – különös tekintettel a nyelvi indirektségre.

A habilitációs értekezés második, „*Versengő fogyasztói szubkultúrák: Interetnikus kereskedelem, hamis autentikusság és osztályozási küzdelmek*” című része a luxusfogyasztás interetnikus aspektusait tekinti át. Ez a rész a hetedik, „*Gábor romák, carhar romák, és az európai régiségpiac: Versengő fogyasztói szubkultúrák*” című fejezettel kezdődik, amelynek elsődleges célja két olyan további fogyasztói szubkultúra bemutatása, amelyek szintén intenzív érdeklődést mutatnak a gábor romák által keresett ezüstpoharak és fedeles kupák iránt, és amelyek tagjai ugyancsak jelentős áldozatokat hajlandóak hozni e tárgyak gyűjtése és hosszú távú birtoklása érdekében. Az európai régiségpiacról szóló bekezdéseket követően a fejezet részletesen ismerteti az ezüstpoharak és fedeles kupák köré szerveződő, a romániai carhar romák között kialakult luxusfogyasztás fontosabb jellemzőit, majd összehasonlítja a gábor romák és a carhar romák azon értelmezéseit, amelyek az ezüsttárgyak szimbolikus és anyagi tulajdonságaival kapcsolatosak. Az említett erdélyi roma csoportokban kialakult luxusfogyasztáshoz társuló értékzsimék közötti különbségek áttekintése során a fejezet megkülönböztetett figyelmet szentel az öröklés kérdésének, illetve annak, hogy az ezüsttárgyak milyen szerepet játszanak a carhar romákra jellemző házasságpolitikában.

A nyolcadik, „*A luxuscikkek interetnikus kereskedelme*” című fejezet a gábor romák és a carhar romák közötti, transznacionális luxuscikk-kereskedelem legfontosabb okait és jellemzőit mutatja be, míg a kilencedik, „*A hamis autentikusság megkonstruálása, áruba bocsátása és fogyasztása*” című fejezet egy olyan gyakorlattal – a pénzorientált patinahamisítással – foglalkozik, amelynek létezése részben épp az interetnikus kereskedelemnek köszönhető. Az utóbbi fejezet célja az, hogy részletesen bemutassa azokat a stratégiákat és gyakorlatokat (ilyen például az anyagi patina, a tulajdonlástörténet vagy az

ügylet kontextusának manipulálása), amelyeket egyes gábor roma személyek alkalmaznak akkor, amikor a carhar roma vevők és hitelezők félrevezetésével próbálnak meg jelentős gazdasági haszonra szert tenni – szerény értékű, a régiségpiacról csak nemrég vásárolt ezüstartárgyakat oly módon próbálva eladni a carhar roma vásárlóknak, mintha azok értékes, hosszú múlta visszatekintő és politikailag vonzó gábor roma tulajdonlástörténettel rendelkező, keresett darabok lennének a gábor roma etnikai populációban. A fejezet kitér azokra a szórványos esetekre is, amikor a patinahamisítás célpontjaivá a gábor romák között élő antropológus vagy erdélyi nem-roma vállalkozók válnak.

A tizedik, „*A fogyasztás politikája: Osztályozási küzdelmek, morális kritika és sztereotípialkotás*” című fejezet azt vizsgálja, hogy a gábor romák és a carhar romák az ezüstartárgyakkal kapcsolatos fogyasztói döntéseik magyarázata során mikor és miért tulajdonítanak részben eltérő értelmezéseket a jó/normális/ideális élet fogalmának, továbbá az olyan dichotómiáknak, mint az átlagos életszínvonal *versus* luxus, az erkölcsileg támogatott *versus* erkölcsileg megbélyegzett fogyasztói magatartás, valamint a fogyasztói modernizmus *versus* fogyasztói konzervativizmus. A fejezet arra is rávilágít, hogy e két roma etnikai populáció hogyan hozza létre a fogyasztói erkölcsi felsőbbrendűség versengő értelmezéseit, elsősorban olyan gyakorlatokra támaszkodva, mint az osztályozási küzdelem, a sztereotípiateremtés, valamint a fogyasztásra összpontosító morális kritika.

A habilitációs értekezés harmadik, a „*Többhelyszínű árucikk-etnográfikák*” című része a tizenegyedik, „*Mozgásban lévő dolgok: Módszertani fetisizmus, többhelyszínűség és az életrajzi módszer*” című fejezettel indul, amely összefoglalja a mozgásban lévő dolgok néven ismertté vált társadalom- és kultúratudományi szemléletmód néhány fontosabb módszertani és elméleti jellemzőjét. A fejezet amellett érvel, hogy a több helyszínen végzett kutatáson alapuló azon elemzéseket, amelyek a mozgásban lévő árucikkek és azok – gyakran transznacionális vagy transzkulturális – társadalmi életútjának nyomon követésére vállalkoznak, többhelyszínű árucikk-etnográfikaként érdemes definiálni. A fejezet rámutat arra, hogy a mozgásban lévő dolgokhoz kapcsolódó életrajzok és cselekvőképesség vizsgálata elengedhetetlen az azokat körülvevő politikai, társadalmi és kulturális kontextusok, folyamatok és viszonyok, valamint a dolgok és a szubjektumok közötti kölcsönös függőség és összetett kölcsönhatások mélyebb megértéséhez.

A tizenkettedik és tizenharmadik fejezet esettanulmányokat tartalmaz. E két fejezet a mozgásban lévő dolgok szemléletmódjához kapcsolódó módszerekre és problémaérzékenységre támaszkodva követi nyomon és értelmezi egy ezüstpohár, valamint egy fedeles kupa posztiszocialista társadalmi karrierjét a gábor roma etnikai populációban.

Végül „*A posztoszocialista fogyasztói forradalom és a luxuscikkek változó jelentései*” című összefoglalás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a posztoszocialista átalakulás – különösen a posztoszocialista fogyasztói forradalom – következtében hogyan változtak meg a gábor romák luxusfogyasztással kapcsolatos fogyasztói mintái, gyakorlatai és értékpreferenciái. A fejezet összefoglalja az ezüstpoharak és fedeles kupák 1989 előtti politikai, társadalmi és gazdasági népszerűségének legfontosabb okait, majd megvizsgálja, hogy ezek közül melyek és milyen módon változtak meg a rendszerváltást követően, végül rámutat arra, hogy e változások milyen hatást gyakoroltak a gábor roma luxusfogyasztásra 1989 után. A fejezet megkülönböztetett figyelmet szentel a hagyományos, patinaalapú luxuscikkek (az ezüstpoharak és fedeles kupák) és a posztoszocialista, újdonságorientált luxuscikkek (például a nyugati személyautók és az új családi házak) közötti szimbolikus konfliktus elemzésének, valamint annak, hogy 1989 óta hogyan és miért válik egyre intenzívebbé az ezüst luxuscikkek társadalmi értékével és jelentőségével kapcsolatos, generációs alapon szerveződő véleménykülönbség a gábor romák között.

6. A habilitációs értekezés intellektuális tétjéről

Miért érdemes habilitációs értekezést írni (és olvasni) a gábor romákra jellemző luxusfogyasztásról és az ehhez szorosan kapcsolódó roma politikáról?

A romákkal foglalkozó társadalom- és kultúrakutatások eddig elenyésző figyelmet szenteltek azon ideológiák és gyakorlatok tanulmányozásának, amelyek segítségével a társadalmi, gazdasági és politikai egyenlőtlenségek és hierarchiák az egyes roma etnikai populációkon vagy lokális közösségeken belül szerveződnek és időről időre módosulnak. Az intraetnikus társadalmi és gazdasági viszonyok és interakciók elemzése során a romakutatók többsége főként az egyenlőségközpontúság ideológiáit helyezte előtérbe, részletesen bemutatva annak különféle megjelenési formáit, okait és következményeit (lásd például Stewart 1994, 1997, 1998, 2004; Kertész Wilkinson 1997; Blasco 1999, 2001; Engebriksen 2007; Ries 2007). A roma populációk és lokális közösségek társadalmi és politikai berendezkedésével kapcsolatos e kutatástörténeti aszimmetria rávilágít arra, hogy kifejezetten nagy szükség van olyan vizsgálatokra, amelyek elősegítik annak mélyebb, folyamatközpontú és kontextusérzékeny megértését, hogy miként szerveződik és változik a különbség politikája a roma populációkon és lokális közösségeken belül.

A fentiekkel összhangban ez a habilitációs értekezés elsősorban azt vizsgálja, hogy a különbség politikája – különösen az olyan gyakorlatok, mint a luxusfogyasztás és a házasságpolitika – milyen szerepet játszanak a társadalmi és politikai identitások, értékek, hierarchiák és határok megteremtésében és reprezentálásában, valamint ezek folyamatos újraalkotásában a gábor romák között. A fejezetek megkülönböztetett figyelmet szentelnek annak, hogy a gábor romák hogyan hoznak létre és használnak stratégiai módon bizonyos kategóriákat és kategorizálási mechanizmusokat a társadalmi, gazdasági és politikai különbségteremtés és -menedzsment során.

A habilitációs értekezés mellett érvel, hogy a romák közötti társadalmi viszonyok és kölcsönhatások mélyebb és árnyaltabb megértéséhez elengedhetetlen az, hogy egyszerre vizsgáljuk a szociabilitás etikáját és a különbség politikáját, valamint azt, hogy e szférák miként alakítják egymást. E perspektíva lehetővé teszi annak felismerését, hogy a szociabilitás etikájának betartása és a roma politikában való részvétel olyan gyakorlatok, amelyek egyidejű jelenlétét a gábor romák nem minősítik kockázatosnak vagy nemkívánatosnak – azaz e gyakorlatok nem zárják vagy oltják ki eleve egymást. Épp ellenkezőleg: a gábor romák mind a szociabilitás etikáját, mind a roma politikát morálisan támogatott jelenségeknek tekintik, amelyek számos kontextusban kölcsönösen értelmezik, magyarázzák és formálják egymást. Másként fogalmazva: az intraetnikus hasonlóság etikájának gábor roma diskurzusa a politikai különbségeket nem tekinti sem erkölcsileg helytelenített társadalmi konstrukcióknak, sem pedig veszélyes, felszámolandó anomáliáknak – a roma politika szimbolikus küzdőterein elért eredmények maguk is fontos és nagyra becsült elemei a sikeresség gábor roma koncepciójának. Beszélgetőtársaim éppen ezért nem az egalitarianizmust, hanem a szociabilitás etikája és a különbség politikája közötti harmónia és egyensúly megteremtését és fenntartását tekintették az intraetnikus társadalmi és gazdasági viszonyok ideális modelljének.

A habilitációs értekezés fejezetei olyan roma családok életébe engednek betekintést, amelyek társadalmi és gazdasági integrációja számos tekintetben sikeresnek mondható, a többségi társadalommal tipikusan kiegyensúlyozott kapcsolatot tartanak fenn, sok esetben jelentős gazdasági tőkét halmoztak fel, és életszínvonaluk hasonló vagy magasabb, mint a környezetükben élő nem-romáké. Az értekezés által felvázolt társadalomkép ezért alternatívaként szolgálhat ahhoz a domináns szemléletmódhoz képest, amely a roma közösségekhez elsősorban a társadalmi marginalizáció, a szegénység, a nélkülözés, a kiszolgáltatottság, valamint az interetnikus konfliktusok és alávetettség sztereotípiáit kapcsolja, és az e közösségeken belüli társadalmi viszonyokat kevésbé differenciáltként írja le (lásd például Stewart 1997, 1998; Barany 2001; Scheffel 2005). A gábor romákra jellemző politika

számos szimbolikus küzdőtere – például a luxusfogyasztás, a házasságpolitika vagy az apai ágak presztízshierarchiája – egyértelműen amellel érvel, hogy a romák nem feltétlenül a negatívan definiált többségi társadalommal szemben konstruálják és jelenítik meg identitásaikat (vagyis identitásnarratíváikat nem feltétlenül a többségi társadalomtól való elkülönülés és a társadalmitávolság-teremtés igénye uralja), hanem olyan nagyra becsült intraetnikus identitásgyakorlatokkal is jellemezhetőek, amelyek elválaszthatatlanok a társadalmi sikeresség és tiszteletreméltóság roma értelmezéseitől, és amelyekben a nem-romák vagy egyáltalán nem játszanak szerepet, vagy csak marginális jelentőségű résztvevők. A különbség gábor roma politikájának elemzésén keresztül a rehabilitációs értekezés hozzájárulhat a romákról a romániai és a nyugat-európai médiában és közbeszédben kialakult negatív, jellemzően töredékes, esszencializáló és homogenizáló kép de-konstruálásához és újrafogalmazásához is.

A gábor romák esete kiváló példa arra, hogy egy kisebbség etnicizált gyakorlatai akkor is működhetnek a többségi társadalomtól függetlenül és sikeresen, illetve fennmaradhatnak hosszú távon, ha az adott kisebbség számos tekintetben eredményesen integrálódik a többségi társadalomba. A gábor romák esetében e gyakorlatok közé sorolható például a roma politika (mint szimbolikus küzdőterek komplex rendszere), valamint e politika olyan szimbolikus küzdőterei, mint az ezüsttárgyak köré szerveződő luxusfogyasztás vagy az endogám, elrendezett házasságokon alapuló házasságpolitika. A rehabilitációs értekezés arra is felhívja a figyelmet, hogy e gyakorlatok többszörös, kontextusérzékeny alkalmazhatósággal és jelentőséggel rendelkeznek az identitásmenedzsment terén. Egyrészt gábor roma beszélgetőtársaim gyakran utaltak azokra az intraetnikus különbségek megteremtésének és újratermelésének fontos eszközeiként. Másrészt az interetnikus összehasonlítás különböző kontextusaiban (gáborok *versus* nem-romák, gáborok *versus* carhar romák) hajlamosak voltak e gyakorlatokat – etnicizált jellegük miatt – olyan szimbolikus erőforrásokként értelmezni, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak saját közös roma etnikai identitásuk és összetartozás-tudatuk konceptualizálásához, megéléséhez és reprezentálásához.

7. Hivatkozott irodalom

Ang, I. (2014). Beyond Chinese Groupism: Chinese Australians between Assimilation, Multiculturalism and Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 37(7), 1184–96.

- Appadurai, A. (1986). Introduction: Commodities and the Politics of Value. In A. Appadurai (szerk.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (pp. 3–63). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Barany, Z. (2001). *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Billig, M. S. (2002). *Barons, Brokers, and Buyers: The Institutions and Cultures of Philippine Sugar*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Blasco, P. G. Y. (1999). *Gypsies in Madrid: Sex, Gender and the Performance of Identity*. Oxford, United Kingdom: Berg.
- Blasco, P. G. Y. (2001). "We Don't Know Our Descent": How the Gitanos of Jarana Manage the Past. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(4), 631–47.
- Brown, B. (2001). Thing Theory. *Critical Inquiry*, 28(1), 1–22.
- Brubaker, R. (1998). Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism. In J. Hall (szerk.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (pp. 272–306). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity Without Groups. *European Journal of Sociology/ Archives Européennes de Sociologie*, 43(2), 163–89.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brubaker, R. (2005). Csoportok nélküli etnicitás. In Kántor Z. – Majtényi B. (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel kiadó. 112– 123.
- Brubaker, R. (2009). Ethnicity, Race, and Nationalism. *Annual Review of Sociology*, 35(1), 21–42.
- Bucholtz, M. (1999). "Why Be Normal?": Language and Identity Practices in a Community of Nerd Girls. *Language in Society*, 28(2), 203–23.
- Coleman, S., & Hellermann, P. von (szerk.). (2011). *Multi-Sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. New York, NY: Routledge.
- Eckert, P. (2009). Communities of Practice. In J.L. Mey (szerk.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (pp. 109–12). Amsterdam, The Netherlands: Elsevier.
- Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (1992a). Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice. *Annual Review of Anthropology*, 21(1), 461–90.
- Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (1992b). Communities of Practice: Where Language, Gender, and Power All Live. In K. Hall, M. Bucholtz, & B. Moonwomon (szerk.), *Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference* (pp. 89–99). Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group.

- Eckert, P., & Wenger, E. (2005). Communities of Practice in Sociolinguistics: What Is the Role of Power in Sociolinguistic Variation? *Journal of Sociolinguistics*, 9(4), 582–9.
- Engebretsen, A. I. (2007). *Exploring Gypsiness: Power, Exchange and Interdependence in a Transylvanian Village*. Oxford, United Kingdom: Berghahn.
- Falzon, M.-A. (szerk.). (2009). *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Farnham, United Kingdom: Ashgate.
- Falzon, M.-A. (2015). Multisited Field Studies. In J. D. Wright (szerk.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 103–8). Oxford, United Kingdom: Elsevier.
- Fenn, C. J. (1996). Life History of a Collection: The Tahltan Materials Collected by James A. Teit. *Museum Anthropology*, 20(3), 72–91.
- Foster, R. J. (2006). Tracking Globalization: Commodities and Value in Motion. In C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, & P. Spyer (szerk.), *Handbook of Material Culture* (pp. 285–302). London, United Kingdom: Sage.
- Foster, R. J. (2008). *Coca-Globalization: Following Soft Drinks from New York to New Guinea*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Fowles, S. (2006). *Thing Theory* [Syllabus]. New York, NY: Department of Anthropology, Columbia University. <http://www.columbia.edu/~sf2220/Thing/web-content/Pages/Syllabus.html>
- Geismar, H. (2001). What's in a Price? An Ethnography of Tribal Art at Auction. *Journal of Material Culture*, 6(1), 25–47.
- Geismar, H. (2008). Alternative Market Values? Interventions into Auctions in Aotearoa/New Zealand. *Contemporary Pacific*, 20(2), 291–327
- Gosden, C., & Marshall, Y. (1999). The Cultural Biography of Objects. *World Archaeology*, 31(2), 169–78.
- Hansen, K. T. (2000). *Salaula: The World of Secondhand Clothing and Zambia*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Holmes, J., & Meyerhoff, M. (1999). The Community of Practice: Theories and Methodologies in Language and Gender Research. *Language in Society*, 28(2), 173–83.
- Hoskins, J. (1998). *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives*. New York, NY: Routledge.
- Hoskins, J. (2006). Agency, Biography and Objects. In C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, & P. Spyer (szerk.), *Handbook of Material Culture* (pp. 74–84). London, United Kingdom: Sage

- Hugh-Jones, S. (1992). Yesterday's Luxuries, Tomorrow's Necessities: Business and Barter in Northwest Amazonia. In C. Humphrey & S. Hugh-Jones (szerk.), *Barter, Exchange, and Value: An Anthropological Approach* (pp. 42–74). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press
- Kertész Wilkinson, I. (1997). *The Fair Is Ahead of Me: Individual Creativity and Social Contexts in the Performances of a Southern Hungarian Vlach Gypsy Slow 346 References Song*. Budapest: Institute for Musicology of the Hungarian Academy for Sciences.
- Knappett, C., & Malafouris, L. (szerk.). (2008). *Material Agency: Towards a Non-Anthropocentric Approach*. New York, NY: Springer.
- Kopytoff, I. (1986). The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. In A. Appadurai (szerk.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (pp. 64–92). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Levi, J. M. (1992). Commoditizing the Vessels of Identity: Transnational Trade and the Reconstruction of Rarámuri Ethnicity. *Museum Anthropology*, 16(3), 7–24.
- MacDougall, J.P. (2003). Transnational Commodities as Local Cultural Icons: Barbie Dolls in Mexico. *Journal of Popular Culture*, 37(2), 257–75.
- Magee, C. (2005). Forever in Kente: Ghanaian Barbie and the Fashioning of Identity. *Social Identities*, 11(6), 589–606.
- Maida, C. A., & Beck, S. (2018). Introduction: Global Sustainability and Communities of Practice. In C. A. Maida & S. Beck (szerk.), *Global Sustainability and Communities of Practice* (pp. 1–19). Oxford, United Kingdom: Berghahn Books.
- Marcus, G. E. (1995). Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 95–117.
- Marcus, G. E., & Myers, F. R. (szerk.). (1995). *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley: University of California Press
- Maynard, M. (2004). *Dress and Globalization*. Manchester, United Kingdom: Manchester University Press
- McLaughlin, E. (2007). The Equality Chameleon: Reflections on Social Identity, Passing, and Groupism. *Social Policy and Society*, 6(1), 69–79.

- Miller, D. (1997). Coca-Cola: A Black Sweet Drink from Trinidad. In D. Miller (szerk.), *Material Cultures: Why Some Things Matter* (pp. 169–87). London, United Kingdom: UCL Press
- Myers, F. R. (1991). Representing Culture: The Production of Discourse(s) for Aboriginal Acrylic Paintings. *Cultural Anthropology*, 6(1), 26–62.
- Myers, F. R. (1998). Uncertain Regard: An Exhibition of Aboriginal Art in France. *Ethnos*, 63(1), 7–47.
- Myers, F. R. (2002). *Painting Culture: The Making of an Aboriginal High Art*. Durham, NC: Duke University Press.
- Myers, F. R. (2004b). Ontologies of the Image and Economies of Exchange. *American Ethnologist*, 31(1), 5–20.
- Myers, F. R. (2006a). “Primitivism” Anthropology and the Category of “Primitive Art.” In C. Tilley, S. Kuechler, M. Rowlands, W. Keane, & P. Spyer (szerk.), *Handbook of Material Culture*. London, United Kingdom: Sage. 267–84.
- Myers, F. R. (2006b). Collecting Aboriginal Art in the Australian Nation: Two Case Studies. *Visual Anthropology Review*, 21(1–2), 116–37
- Myers, F. R. (2006c). The Complicity of Cultural Production: The Contingencies of Performance in Globalizing Museum Practices. In I. Karp & C. Kratz (szerk.), *Museum Frictions* (pp. 504–36). Durham, NC: Duke University Press.
- Myers, F. R. (2013). Disturbances in the Field: Exhibiting Aboriginal Art in the US. *Journal of Sociology*, 49(2–3), 151–72.
- Nemeth, D. J. (1991). A Case Study of Rom Gypsy Residential Mobility in the United States. *Yearbook – Association of Pacific Coast Geographers*, 53(1), 131– 54.
- Nemeth, D. J. (2002). *The Gypsy-American: An Ethnogeographic Study*. Lewiston, NY: E. Mellen.
- Osei-Kofi, N. (2012). Identity, Fluidity, and Groupism: The Construction of Multiraciality in Education Discourse. *Review of Education, Pedagogy & Cultural Studies*, 34(5), 245–57.
- O’Sullivan, D. (2009). *Wikipedia: A New Community of Practice?* Farnham, United Kingdom: Ashgate.
- Pels, P. (1998). The Spirit of Matter: On Fetish, Rarity, Fact, and Fancy. In P. Spyer (szerk.), *Border Fetishisms: Material Objects in Unstable Spaces* (pp. 91– 121). London, United Kingdom: Routledge.

- Phillips, R. B., & Steiner, C. B. (szerk.). (1999). *Unpacking Culture: Art and Commodity in Postcolonial Worlds*. Berkeley: University of California Press.
- Piasere, L. (1985). *Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane*. Paris, France: Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens.
- Rhodes, J. (2012). The “Trouble” with the “White Working Class”: Whiteness, Class and “Groupism.” *Identities*, 19(4), 485–92.
- Ries, J. (2007). “I Must Love Them with All My Heart”: Pentecostal Mission and the Romani Other. *Anthropology of East Europe Review*, 25(2), 132–42.
- Saunders, N. J. (1999). Biographies of Brilliance: Pearls, Transformations of Matter and Being, c. AD 1492. *World Archaeology*, 31(2), 243–57.
- Schamberger, K., Sear, M., Wehner, K., & Wilson, J. (2008). Living in a Material World: Object Biography and Transnational Lives. In D. Deacon, P. Russell, A. Woollacott (szerk.), *Transnational Ties: Australian Lives in the World* (pp. 275–98). Canberra: The Australian National University Press
- Scheffel, D. Z. (2005). *Svinia in Black & White: Slovak Roma and Their Neighbours*. Peterborough, ON: Broadview Press.
- Scheper-Hughes, N. (2000). The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology*, 41(2), 191–224.
- Spivák, G. C. (1987). *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen
- Steiner, C. B. (1994). *African Art in Transit*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Steiner, C. B. (1995). The Art of the Trade: On the Creation of Value and Authenticity in the African Art Market. In G. E. Marcus & F. R. Myers (szerk.), *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology* (pp. 151–65). Berkeley: University of California Press.
- Steiner, C. B. (2002). The Taste of Angels in the Art of Darkness: Fashioning the Canon of African Art. In E. Mansfield (szerk.), *Art History and Its Institutions* (pp. 132–45). New York, NY: Routledge.
- Stewart, M. (1994). *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, Hungary: T-Twins – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány.
- Stewart, M. (1997). *The Time of the Gypsies*. Boulder, CO: Westview.

- Stewart, M. (1998). Brothers and Orphans: Two Egalitarian Models of Community among Hungarian Rom. In M. Stewart, S. Day, & E. Papataxiarchis (szerk.), *The Lilies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment* (pp. 27–44). Boulder, CO: Westview.
- Stewart, M. (2004). Remembering without Commemoration: The Mnemonics and Politics of Holocaust Memories among European Roma. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 10(3), 561–82.
- Straight, B. (2002). From Samburu Heirloom to New Age Artifact: The Cross-Cultural Consumption of Mporo Marriage Beads. *American Anthropologist*, 104(1), 7–21.
- Szalai, A. (2010). *Átok, feltételes átok és társadalmi nem erdélyi roma közösségek nyelvi ideológiájában és gyakorlataiban.* (Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.)
- Thomas, N. (1991). *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific.* Cambridge, MA: Harvard University Press
- Turgeon, L. (1997). The Tale of the Kettle: Odyssey of an Intercultural Object. *Ethnohistory*, 44(1), 1–29.
- Weiss, B. (1996). Coffee Breaks and Coffee Connections: The Lived Experience of a Commodity in Tanzanian and European Worlds. In D. Howes (szerk.), *Cross-Cultural Consumption* (pp. 93–105). New York, NY: Routledge.
- Wenger, E. (1998). **Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity.** Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

8. A habilitációs értekezéshez kapcsolódó szerzői publikációk

Monográfiák

2014

Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet. 728 p.

2019

Materializing Difference: Consumer Culture, Politics, and Ethnicity among Romanian Roma. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press (Anthropological Horizons Series;

Fred R. Myers előszavával.) <https://utorontopress.com/9781487520403/materializing-difference/>

- 2020: Elnyerte az Amerikai Szociológiai Társaság „A Fogyasztók és a Fogyasztás Szociológiája” szekciójának kétévente kiosztásra kerülő könyvdíját („2020 Consumers and Consumption Distinguished Scholarly Publication Award”) <https://www.asanet.org/asa-communities/asa-sections/current-sections/consumers-and-consumption/sociology-consumers-and-consumption-award-recipient-history>
- 2021: Honourable Mention elismerésben részesült a Society for Romanian Studies könyvdíjpályázatán (<https://society4romanianstudies.org/2021-book-prize/>)

Folyóiratcikkek

2015

Recreating and Materializing Social Differences through Patina-oriented Consumption: The Post-Socialist Ownership History of a Second-hand, Luxury Commodity. *Museum Anthropology Review* 9(1–2): 1–33.

2013

Classification Struggles, Moral Criticism and the Interethnic Trade of Prestige Goods between two Romanian Roma Groups. *Journal of Consumer Culture* 13(3): 337–365.

2012

A fogyasztás politikája és az erdélyi gábor és cārhar romák közötti presztízstárgy-kereskedelem. *Tabula* 14(1–2): 61–94.

2011

Constructing, Commodifying, and Consuming Invented Ethnic Provenance among Romanian Roma. *Museum Anthropology* 34(2): 128–141.

2009

Materialising Ethnicity: Commodity Fetishism and Symbolic Re-creation of Objects among the Gabor Roma (Romania). *Social Anthropology* 17(2): 184–197.

2008a

Identitás(szimbólum)-brókerek. Bazár jellegű ügyletek és kockázat-menedzselés a gábor presztízstárgy-gazdaságban. *Tabula* 11(1–2): 3–44.

2008b

A tárgyak identitáspolitikája. A patinahamisítás mint alkalmi megélhetési/politikai stratégia és a gábor presztízstárgy-gazdaság. *Replika* 63: 87–134.

2007

The Ethnicisation of Value — The Value of Ethnicity. The Prestige-item Economy as a Performance of Ethnic Identity among the Gabors of Transylvania (Romania). *Romani Studies* 17(1): 31–65.

2005

Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitásgyakorlat az erdélyi Gáborok között. *Tabula* (6)2: 171–200.

Könyvfejezetek

2014

Proprietary Contest, Business Ethics, and Conflict Management: A Multi-Sited Commodity Ethnography. In Wood, Donald C. (ed.): *Production, Consumption, Business and the Economy: Structural Ideals and Moral Realities*. Bingley: Emerald. 31–64. (*Research in Economic Anthropology* 34.)

2012a

Tulajdonlási verseny, üzleti etika és konfliktuskezelés. Egy gábor roma presztízstárgy posztiszocialista életrajza: 1992–2012. In Báti Anikó – Sárkány Mihály – Vargha Katalin (ed.): *Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXIX*. Budapest: MTA BTK NI. 187–235.

2012b

Presztízsfogyasztás és házasságpolitika – egy gábor roma használtcikk társadalmi karrierjének tükrében (2000–2012). In Berta Péter (ed.): *Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet. 85–138.

2010a

Shifting Transactional Identities. Bazaar-style Trade and Risk Management in the Prestige Economy of the Gabor Roma (Romania). In: Wood, Donald C. (ed.): *Economic Action in Theory and Practice: Anthropological Investigations*. 279–310. Bingley: Emerald. (Research in Economic Anthropology 30.)

2010b

Presztízsgazdaság, politika és etnikai identitás egy erdélyi roma csoportban. In Kurucz György – Urbán Balázs (ed.): *Eötvös konferencia 2009*. Budapest: Magyar Ösztöndíj Bizottság. 66–80.

2010c

Az etnicizált fogyasztói ízlés politikája. Moralizáló diskurzusok, jelentésdefiníciós küzdelmek és a gábor presztízstárgy-gazdaság. In Feischmidt Margit (ed.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó. 236–253.

2010d

Czigánykincsek Téglás István tanulmányaiban (1899–1913). In Bali János – Bati Anikó – Kiss Réka (eds.): *Inde aurum – inde vinum – inde salutem. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék. 649–664.

2010e

Multietnikus tárgyéletrajzok, tulajdonlási verseny és repatriotizáció. Czigánykincsek Erdélyben a XIX-XX. század fordulóján (1869–1917). In Berta Péter (ed.): *Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVII*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. 87–122.

2006

Tárgyhasználat, etnikai identitás és a különbség politikája. Az etnikai identitásszimbólumalkotás gyakorlata az erdélyi Gáborok között. In Vargyas Gábor (ed.): *Ethno-Lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXIII.* Budapest: MTA Néprajzi Intézet. 147–191.